

“РУМУНСЬКІ МОНОГРАФІЇ ПОВІТІВ” ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТРАНСНІСТРІЇ (1941–1944 рр.)

Публікація вводить в науковий обіг нові румуномовні джерела періоду Трансністрії, які доповнюють інформацію про діяльність окупаційної адміністрації на цих територіях.

Ключові слова: Трансністрія, “монографії”, повіти.

У складному процесі переосмислення багатовікової української історії важливу роль покликані відігравати джерела, що мають спонукати до сучасних постановок проблем. Відкриття та інтерпретація нової джерельної бази періоду Другої світової війни стало ще більш актуальним в період поживлення наукової діяльності. До сих пір відкритим залишається питання дослідження та публікацій румуномовних документів щодо Трансністрії. За останнє десятиліття в Україні вийшли друком ґрунтовні роботи таких істориків, як М. Михайлуца [3], Т. Вінцковський [1], О. Новосолов [5], що спираються на архівні фонди періоду окупації в Державному архіві Одеської області (далі – ДАОО) та розробляють малодосліджені питання, такі як церковне життя в даний період, діяльність українських націоналістів та ін. Саме в цій архівній установі зберігається найбільше документів в Україні, які висвітлюють історію межиріччя Дністра та Буга в період 1941–1944 рр. Тут нараховується 45632 справи в 670 фондів даного періоду, що висвітлюють діяльність румунської окупаційної адміністрації.

Основною метою даної публікації є введення нових румуномовних джерел, що висвітлюють історико-етнографічний та соціально-економічний стан в повітах Трансністрії. Такими джерелами можна назвати “монографії”, які є звітами. В ДАОО зберігаються “монографії” Балтського [7], Березівського [8] та Овідіопольського [6] повітів. Авторами були звичайні чиновники, які до науки ніякого відношення не мали, але занотовані ними свідчення, спостереження представляють науковий інтерес, оскільки висвітлюють різноманітні сфери діяльності населення незалежно від етнічної приналежності. Зібрану інформацію

систематизували і відправляли до архівних установ. Тому основними завданнями є визначення тенденції в політиці окупаційної адміністрації до румунського населення, проаналізувати роботу шкіл, відновлення церковного життя, з іншого боку окреслити промисловість, сільськогосподарський комплекс.

Частково матеріали з даних звіту по Овідіопольському повіту були опубліковані І. Моторною [3] та по Балтському Кушніром В. Г. [2].

Склалися “монографії” за наступним планом: описувалась територія повітів, географічне розташування, ріки, озера, рослинність, досліджувався розвиток промисловості та агрокультурного сектора, адміністративний устрій, етнічний склад населення, освітні та духовні установи, особлива увага також приділялася описуванню тих сіл, де здебільшого проживали румуни (молдовани).

В адміністративному плані, під час румунської окупації Овідіопольський повіт об’єднував три тодішніх адміністративних району – Овідіопольський, Біляївський, Вигодянський та німецький район Францфельд (колишній Спартаківський). Балтський повіт складався з 7 районів – Балтського, Савранського, Піщанського, Бершадського, Ободовського, Чечельницького і Ольгопільського. Березівський в свою чергу з Березівського району, Веселиновського, Мостового та німецького району Ландау.

За статистичними показниками звіту за 1943 р. в Овідіопольському повіті проживали переважно українці й румуни, була невелика частка росіян та окремих районів німців. В архівних джерелах знаходимо наступні дані у відсотках: українців – 43, 97% , 26, 64% – румунів (молдован), 21, 73% – німців, росіян – 7, 44% та інші етноси (болгари, поляки, литовці, вірмени, білоруси) – 0, 22%. Треба відмітити, що залишається

відкритим питання, як себе ідентифікували молдовани, що проживали тут з XV ст., часів володарювання Штефана чел Маре (Штефан Великий). Уряд І. Антонеску називав їх місцевими румунами, які відірвалися від свого коріння та не підтримували зв'язок з батьківщиною – Великою Румунією [4, с. 64].

Чисельність населення повіту за національним складом можна визначити наступним чином: місто Овідіополь – українців – 3485, румунів – 1162. По Овідіопольському району – 8017 українців, 1542 румунів (молдован), 657 росіян, 28 німців, 15 поляків та 1 білорус. Біляївський район – 18442 українці, 12107 румунів (молдован), 4379 росіян, 2795 німців, 61 литовець, 21 поляк, 18 болгар, 15 білорусів, 12 вірменів. Францфельдський район – 15431 німець, 300 українців, 70 румунів (молдован), 51 росіянин [4, с. 64].

Більшість населення Березівського повіту склали українці, це близько 70%, крім них було також 20% німців, 5% росіян, 4% румунів (молдован) та 1% інших національностей. Румуни (молдовани) в цьому повіті були колоністами з Тираспільського та Ананьївського повітів. Здебільшого вони проживали в російських селах. В джерелі зазначено, що це було зроблено владою царської Росії для того, щоб румуни забули свою мову та традиції. Однак були села, де вони проживали компактними групами, зберігаючи свою мову, традиції та віру. Більше всього румунів (молдован) проживало в наступних комунах: Сарінеєво – 327 чол., Гривоносова – 275, Хрущово-Маринівка – 205, Березівка – 180, Хартинівка – 180, Мостове – 118 та Ястрибіново – 100. Загалом румуни проживали в 22 селах повіту [8, арк. 51].

У "монографії" Балтського повіту чисельність населення подана в наступному ракурсі: румунів – 18567 чол., з яких 7139 проживали в моноетнічних румунських (молдавських) селах, інші 11428 – у змішаних, українців – 234833 чол., росіян та німців – 8840, усього – 262240 чол. У порівнянні з українцями румунське населення складало 7,9%. По районах, в Балтському проживали 48292, з них 10862 тільки в повітовому центрі, в Бершадському районі – 52692, Ободовському – 24656, Чечельницькому – 31019, Ольгопільському – 34327, Піщанському – 34103, Савранському районі – 26289. Першопоселенцями краю за

текстом є румуни, які "через властивий їм м'який характер" не змогли протистояти українцям, росіянам, іншим переселенцям і поступово втрачали свої землі, особливо родючі чорноземи [7, арк. 21].

Неабияка увага приділялась відродженню духовності. Це робилось для того, щоб показати відмінність румунської влади від радянської. В Балтському повіті на 1943 р. діяло 78 церков і один монастир, а також 34 молитовних будинків. З 58 служителів культу, тільки 23 приїхали з Румунії, інші були місцевими. Натомість в Березівському повіті діяли лише 8 церков, які були відновлені румунською адміністрацією [7, арк. 53]. Більш детальна інформація про становище церков описано в "монографії" Овідіопольського повіту. Автор зазначає кількість зруйнованих споруд, в яких селах, де на 1943 р. вже діють відбудовані церкви. Описано також конфесійну ситуацію: в Овідіопольському, Біляївському та Вигодянському районах населення було православним, в Францфельдському районі жили католики та лютерани. В зазначеному районі було 6 лютеранських парафій – Фрейденсталь, Петерсталь, Адольфсталь, Нейсбург, Олександргільф, Грос-Лібенталь. Католики проживали в Францфельді, Іозефстали, Маріенталі, Клейн-Лібенталі. Більшість церковних споруд були перебудовані в радянський час, але потім були відновлені, служили в них з німецької місії з Одеси [6, арк. 117].

Варто звернути увагу і на стан шкільної освіти. Румунська влада велику увагу приділяла освіті етнічних меншин, вважаючи, що потрібно розпочати румунізацію межиріччя Дністра та Буга. Знову ж таки, більш детально цей розділ представлений в "монографії" Овідіопольського повіту, тому що автором була шкільний інспектор Л. Холбан. Зокрема, вона писала про те, що шкільні споруди в селах, де велися воєнні дії, таких як Вакаржани, Березань, Вигода, повністю зруйновані. Піднімалося питання румуномовних шкіл. Тому, що останні школи з румунською мовою викладання були зачинені в 1937 р. в селах Біляївського району (Троїцьке, Яськи та Градениці). Тільки у 1942 р. були відкриті або відновлені всі школи в повіті з викладанням румунською мовою. Всі перші класи 1941/1942 навчального року по всьому повіту, українські чи російські було румунізовано. Варто відмітити, що адміністрація

губернаторства приділяла велику увагу саме цьому району, тому що саме тут проживало багато румун [4, с. 65].

Усього в Овідіопольському повіті нараховувалось 46 шкіл, з них 10 було з румунською мовою навчання та 31 з українською, 5 з російською та 10 німецькою. Серед вчителів більшість також складали українці. Освіту безпосередньо контролювала румунська адміністрація з Бухареста, але це не стосувалось німецькомовних шкіл, які були підпорядковані німецькому командуванню. Також при школах Овідіополя були організовані курси румунської мови для всіх учителів, які викладали в національних навчальних закладах. Тут їм викладали як вчителі з самої Румунії, так і місцеві педагоги молдовани [4, с. 65-66].

В 1941/1942 навчальному році були організовані курси румунської мови для вчителів не румун в Овідіополі, Біляївці, Яськах, Граденицях та Троїцькому. Ці курси були організовані з ініціативи Повітового шкільного інспекторату та працювали з березня до кінця навчального року, викладали в них молдовські вчителі з румунських шкіл. В липні 1942 р. всі вчителі молдовани були розподілені по всім селам для викладання румунської мови. Коли в серпні були організовані курси румунської мови по всій Трансністрії, в Овідіопольському повіті були організовані 2 навчальних центра: в місті Овідіополі з кількістю 47 іншоетнічних вчителів та в комуні Біляївка з 83 іншоетнічних вчителів. На цих курсах викладали вже вчителі, що приїхали з Румунії [4, с. 66].

Більш узагальнююча інформація в наступних двох “монографіях”. В Балтському повіті нараховувалося 158 початкових шкіл, в які ходили 18337 учнів, 7 гімназій та 3 ліцеї. В Березівському повіті зі 108 шкіл 6 були румунськими, де викладали 6 викладачів, що знали мову, один комерційний ліцей в Березівці та 7 гімназій зі сільськогосподарським напрямком. 42 школи нараховувалося в Березівському районі, в Веселинівському – 25, в Мостовому – 28, в Ландау – 13 [8, арк. 85].

Не оминали увагою автори при складанні описів повітів розвиток промисловості, сільського господарства та торгівлі. Зокрема вказується кількість підприємств і обсяги виробленої продукції, ринки збуту. Є аналіз стану приватного сектора, його частки в структурі

економіки повітів. Подаються статистичні дані в агрокультурному секторі, які саме вирощуються культури, розвиток тваринництва. Так, наприклад, в Балтському повіті обсяги виробництва сільськогосподарської продукції відображено у статистичних даних за 1940–1943 роки. Вони дають можливість простежити динаміку виробництва за часів радянської і румунської влади. Так, обсяги площ, засіяних озимою і яровою пшеницею, зменшились з 61225 га до 17505 га, жита з 16171 га до 4719 га, ярового вівса з 6307 га до 4262 га. Натомість збільшились площі під кукурудзу з 16016 га до 69028 га, під озимий ячмінь з 13557 га до 30977 га, соняшник з 8927 га до 23361 га, просо з 2165 га до 21254 га, горох з 3743 до 5146 га. Збільшились площі для вирощування цукрового буряка з 3900 га. до 9115 га, картоплі з 2168 га до 7018 га, овочевих культур з 206 га до 1612 га [7, арк. 12-13].

Розглядаючи промисловість повітів, треба сказати, що румунська адміністрація намагалася відновити заводи та фабрики. Це було визначено потребами армії. В Балтському повіті особлива увага приділялась відновленню цукрових заводів в Чечельнику та Бершаді. Також функціонували 4 спиртних заводи, один завод з виробництва пива, 25 олійнопереробних, 7 з виробництва вершкового масла, працював винзавод та діяли 66 млинів. Окрім цього, діяли заводи з виробництва мила, меблів, тканин, тютюну та цегли [7, арк. 13].

Натомість в Березівському повіті було менше промисловості. На 1943 р. працювали 2 цехи з виробництва вершкового масла в Мостовому та Веселиново. Також діяли бригади з вилову риби на Тилігульському лимані та Бугу, але все ж таки обсяг вилову риби був не такий великий, як в радянський час. Відновили свою роботу 3 олійнопереробних цехи в Березівці, Мостовому та Веселиново, функціонувала фабрика з переробки коноплі, діяли 20 млинів, з яких 7 під німецькою адміністрацією [8, арк. 50].

В “монографії” Овідіопольського повіту представлена промисловість з всіх районів та комун. Усього в цьому повіті функціонували 23 млини, 2 олійнопереробних цехи, 6 цехів з переробки молока, 2 спиртових та 1 виноробний заводи [6, арк. 174].

Підсумовуючи, можна сказати про те, що рукописні звіти-“монографії” є важливим джерелом

для висвітлення історії межиріччя Дністра та Південного Бугу під час панування тут румунської адміністрації. Вони висвітлюють в статистичних даних соціально-економічний зріз часів війни: промисловість, сільськогосподарський комплекс, тваринництво. З історико-етнографічної точки зору "монографії" дають змогу представити етнічний склад повітів, побачити основні тенденції в політиці губернаторської адміністрації стосовно румунського (молдовського) населення краю, висвітлення історії тих комун, де більшість населення склали саме румуни (молдовани), роботу шкіл,

відновлення церковного життя. Працюючи над вивченням рукописних звітів, не можна не помітити, що більш повнішою в інформаційному плані є "монографія" Овідіопольського повіту. Ми знаємо автора звітів, сам текст розкриває повністю нам інформацію про повіт. Натомість звіт Березівського повіту є більш статистичним та має незакінчений вигляд. Але, в будь-якому випадку, вони складають важливу частину джерельної бази історії Трансністрії та дають змогу сучасним дослідникам по-новому оцінити питання румунської окупаційної політики в регіоні.

Джерела та література

1. Вінцовський Т. С. Організація системи пропаганди ОУН на території Трансністрії // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 12. – 2009. – С. 249 – 254.

2. Кушнір В.Г. Румунські "монографії" як історико-етнографічне джерело // Записки історичного факультету. – Вип. 20. – Одеса, Астропринт, 2009. – С. 260–266

2. Михайлуца М. І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939 – 1945). – Одеса, 2008. – 392 с.

3. Моторна І. В. Овідіопольський повіт в Трансністрії (1941–1944 рр.): етнічний склад за матері-

алами Державного архіву Одеської області // Краєзнавство. – №1-2. – 2010. – С. 64–67.

4. Новосолов О. В. Політика Румунії щодо українських земель у період диктатури І. Антонеску (1940–1944 рр.). – Дис. на здобуття... кандидата історичних наук. – Івано-Франківськ, 2008. – 218 с.

5. Державний архів Одеської області (далі ДАОО), ф. Р-2357, оп. 1, спр. 444, 183 арк.

6. ДАОО, ф. Р-2358, оп. 1, спр. 99, 57 арк.

7. ДАОО, ф. Р-2361, оп. 1, спр. 38-а, 94 арк.

8. Саме так зустрічається в самому тексті документу "монографій".

Ирина Моторная

"Румынские монографии уездов" как источник по изучению истории Транснистрии (1941–1944 гг.)

Публикация вводит в научный оборот новые румыноязычные источники периода Транснистрии, которые дополняют информацию про деятельность оккупационной администрации на данной территории.

Ключевые слова: Транснистрия, "монографии", уезды.

Irina Motorna

"The Romanian monographs of districts" as source are to the study of history of Transnistria (1941–1944)

A publication enters in a scientific appeal new sources in Romanian language of period of Transnistria, that complement information about activity of occupation administration on these territories.

Key words: Transnistria, "monographs", districts.

